QORAQALPOQ VA O‘ZBEK SHE’RIYATIDA MILLIY POETIK AN’ANALAR UYG‘UNLIGI

Niyatullayeva Xurshida Adamboevna

Annotatsiya. Ushbu tezisda qoraqalpoq va o‘zbek she’riyatidagi milliy poetik an’analarning mushtarak va o‘ziga xos jihatlari qiyosiy-adabiy yondashuv asosida yoritiladi. Xalq og‘zaki ijodi, Sharq mumtoz poetikasi, vatan va xalq taqdiri, ma’rifat hamda insonparvarlik g‘oyalari ikki adabiyotning o‘zaro yaqinlashuv omillari sifatida talqin etiladi. Berdaq, Ajiniyoz va Alisher Navoiy badiiy merosi misolida an’anaviy obrazlar va poetik ifoda vositalarining davomiyligi ko‘rsatiladi. Tezis ilmiy adabiyotlar va badiiy manbalarni sifat jihatidan qiyoslashga asoslanadi; miqdoriy korpus tadqiqoti o‘tkazilgani da’vo qilinmaydi.

Kalit so‘zlar: qoraqalpoq she’riyati, o‘zbek she’riyati, milliy an’ana, poetika, folklor, mumtoz adabiyot, obraz, badiiy meros.

KIRISH

Qoraqalpoq va o‘zbek xalqlarining adabiy aloqalari umumturkiy madaniy xotira, tarixiy qo‘shnichilik, og‘zaki ijod hamda Sharq mumtoz adabiyoti tajribasi negizida shakllangan. Ularning she’riyatida xalqning tarixiy taqdiri, vatan tuyg‘usi, ma’naviy qadriyatlar va ijtimoiy adolat masalalari bir-biriga yaqin mazmun kasb etadi. Biroq mushtarak mavzular har bir xalqning til, ohang, ramz va tasvirlash tajribasida turlicha badiiy shakllanadi. Shu jihatdan milliy poetik an’analar uyg‘unligini faqat o‘xshashlik emas, balki o‘zaro ta’sir va ijodiy qayta ishlash jarayoni sifatida o‘rganish lozim.

Tadqiqotning maqsadi — o‘zbek va qoraqalpoq she’riyatida folkloriy obrazlar, mumtoz shakllar va milliy-axloqiy g‘oyalarning tutash nuqtalarini aniqlash hamda ular namoyon bo‘ladigan badiiy farqlarni izohlash. Buning uchun qiyosiy-tipologik, tarixiy-adabiy va matn talqini usullaridan foydalanildi. Mazkur yondashuv Berdaq va Ajiniyoz ijodining Navoiy an’anasi hamda xalq poetik tafakkuri bilan aloqadorligini tadqiq qilish imkonini beradi [1; 2; 3].

ASOSIY QISM

Avvalo, ikki xalq she’riyatini yaqinlashtiradigan omillardan biri — og‘zaki ijodning kuchli ta’siridir. Doston, qo‘shiq, pand-nasihat va hikmatga asoslangan ifoda usullari badiiy tafakkurning umumiy qatlamini tashkil etadi. Takror, parallelizm, murojaat, qarama-qarshi qo‘yish va xalqona ta’birlar she’riy nutqning esda qolishini kuchaytiradi. Shuningdek, tabiat manzaralari ko‘pincha insonning ruhiy kechinmalari va jamiyat hayoti bilan bog‘lanadi. Bunda bir xil motivlar har bir adabiyotda mahalliy makon va tarixiy tajribaga mos ma’no oladi.

Alisher Navoiy ijodida adolat, komil inson, ma’rifat va axloqiy kamolot g‘oyalari yuksak poetik tizimga aylangan. “Xamsa” turkumidagi didaktik va falsafiy qatlamlar turkiy adabiy makondagi keyingi ijodkorlar uchun muhim badiiy manba bo‘lib xizmat qilgan [2]. Navoiy an’anasini mexanik takrorlashdan farqli ravishda qoraqalpoq mumtoz shoirlari ushbu g‘oyalarni xalq turmushi, el-yurt taqdiri va ijtimoiy muammolar bilan tutashtirgan.

Berdaq she’riyatida xalq manfaatini himoya qilish, tenglik, mehnat va insoniy qadrni ulug‘lash motivlari yetakchi o‘rin egallaydi. Uning “Xalq uchun”, “O‘g‘limga” kabi asarlarida shoirning ma’rifiy-axloqiy nuqtayi nazari xalqona ravonlik bilan uyg‘unlashadi. Ushbu yo‘nalish o‘zbek mumtoz va ma’rifatparvar she’riyatidagi jamiyatga mas’ul ijodkor obraziga yaqin turadi. Biroq Berdaq tasvirida qoraqalpoq xalqining aniq tarixiy-ijtimoiy tajribasi kuchli seziladi [1].

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Ajiniyoz ijodida esa Sharq mumtoz she’riyatiga xos obrazlilik bilan xalq qo‘shig‘iga yaqin jarangdorlik birlashadi. Tadqiqotchilar uning badiiy shakl va tasvir vositalarini boyitganini, qoraqalpoq yozma she’riyati taraqqiyotidagi ahamiyatini ta’kidlaydilar [3; 5]. Ajiniyozning lirik merosi an’ananing ijodiy qabul qilinishi milliy adabiy o‘zlikni kamaytirmasdan, aksincha, kengaytirishini ko‘rsatadi.

Ikkinchi muhim yo‘nalish — vatan va tabiat tasvirining poetik semantikasi. O‘zbek she’riyatida bog‘, bahor, gul va tong obrazlari lirik kayfiyat, uyg‘onish va umid bilan bog‘lanadi; qoraqalpoq poetik tajribasida esa el, keng makon, suv va dasht tasavvurlari tarixiy xotira bilan tutashishi mumkin. Bular qat’iy yoki har bir shoirga tatbiq etiladigan farqlar emas: umumiy turkiy obrazlar konkret asar kontekstida yangi ma’nolar hosil qiladi. Zamonaviy qiyosiy izlanishlarda yil fasllari obrazining har ikki she’riyatdagi falsafiy va estetik vazifalari alohida e’tirof etilgan [4].

Uchinchi yo‘nalish — poetik shakl va ohangning davomiyligidir. Mumtoz qofiyalanish, tazod, tashbeh, murojaat, ritmik takror kabi vositalar xalqona she’r tuzilishi bilan birga yashaydi. Uyg‘unlik aynan shakl va mazmun munosabatida ko‘rinadi: umumiy poetik qoliplar milliy voqelikni ifodalashga moslashtiriladi. Shunday ekan, bir matndagi o‘xshash ramzni bevosita ta’sirning dalili deb qabul qilishdan oldin uning tarixiy manbasi, janri va qo‘llanish vaziyatini tekshirish zarur.

Qiyosiy tahlil natijalarini uch mezonda umumlashtirish mumkin: birinchisi — xalqona va mumtoz manbalarning uzviyligi; ikkinchisi — axloqiy-ma’rifiy g‘oyalarning mushtarakligi; uchinchisi — tabiat va vatan obrazlarining milliy estetik talqini. Bu mezonlar ikki adabiyot o‘rtasidagi aloqani bir tomonlama “ta’sir” bilan cheklamasdan, umumiy an’ana va o‘ziga xos badiiy rivojlanish sifatida tushuntiradi.

XULOSA

Qoraqalpoq va o‘zbek she’riyatida milliy poetik an’analar uyg‘unligi umumturkiy og‘zaki ijod, Sharq mumtoz merosi hamda mushtarak axloqiy qadriyatlar orqali namoyon bo‘ladi. Berdaqning xalqparvarlik ruhidagi lirikasida, Ajiniyozning musiqiy-obrazli she’riyatida va Navoiy badiiy-falsafiy an’anasida inson qadri, ma’rifat, adolat va vatanparvarlik g‘oyalari markaziy o‘rin tutadi. Shu bilan birga, tarixiy makon, tilning obraz yaratish imkoniyatlari va poetik ohang har bir adabiyotning betakrorligini ta’minlaydi.

Kelgusidagi tadqiqotlarda parallel she’riy matnlarni janrlar kesimida, asl tilidagi matnlar va tarjimalarni alohida qiyoslash maqsadga muvofiq. Bu umumiy an’ana, bevosita adabiy ta’sir va mustaqil tipologik o‘xshashlik o‘rtasidagi farqni yanada aniqroq belgilashga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR :

1. Berdaq. (1998). Tanlangan asarlar (M. Ahmad, tarj.). O‘zbekiston NMIU.
2. Navoiy, A. (2011). To‘la asarlar to‘plami: 6-jild. Xamsa: Hayrat ul-abror. Farhod va Shirin. G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi.
3. Madrimova, Y. J. q. (2024). Ajiniyoz Qo‘siboy o‘g‘lining betakror adabiy merosini o‘rganish. International Journal of Recently Scientific Researcher’s Theory, 2(11), 27–31. https://www.uzresearchers.com/index.php/ijrs/article/view/4110
4. Rustamova, S. (2026). O‘zbek va qoraqalpoq she’riyatida yil fasllari tasviri talqinlari. Science Time Journal, 4(5/2). https://doi.org/10.66345/stj.v4i5/2.6148
5. Matekeev, S. (2026). Ajiniyoz ijodining turkiy xalqlar adabiyotida tutgan o‘rni. World of Philology, 5(3), 140–144. https://doi.org/10.70728/phil.v05.i03.020

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.